

Bydlení především – prevence bezdomovectví u osob opouštějících výkon trestu odnětí svobody

Gabriela Hendlová
RUBIKON Centrum, z.ú.

Úvod

Lidé opouštějící výkon trestu svobody (dále jen „VTOS“) mají s ohledem na bydlení specifické potřeby a potýkají se s různými překážkami. Nezisková organizace RUBIKON Centrum¹, která pomáhá lidem překročit trestní minulost již 30 let, se prevencí bezdomovectví svých klientů a klientek intenzivněji zabývá od roku 2020. V článku bychom rádi sdíleli naše zkušenosti s touto problematikou a nastínili možná řešení a výzvy, které v tomto směru přináší uplatňování principů Bydlení především (*Housing First*).

V článku se nejprve věnuji popisu specifické situace osob opouštějících brány věznic včetně rizik, které současný stav přináší. Dále srovnávám přístup a možnosti, které cílové skupině osob po VTOS nabízí přístupy Prostupného bydlení (*Housing Ready*) a Bydlení především. Dále v článku popisuji způsob práce a zkušenosti organizace RUBIKON Centrum, a to včetně rozsáhlé klientské kazuistiky, která přibližuje více komplexnost celého problému.

¹ RUBIKON Centrum je nestátní nezisková organizace, která od roku 1994 pomáhá lidem, kteří chtějí překročit svou trestní minulost. Klienty a klientky podporujeme v získání a udržení práce, bydlení, řešení dluhů, v celkové životní stabilizaci a v přijetí zodpovědnosti za sebe i své činy. Třicet procent zaměstnanců a zaměstnankyň RUBIKON Centra má za sebou žitou zkušenost z výkonu trestu; tuto zkušenost považujeme v naší činnosti za nezastupitelnou. Nedílnou součástí naší práce je spolupráce s dalšími partnery ze státní, neziskové i komerční sféry na systémových změnách, které zajistí úspěšnou integraci osob s trestní minulostí do společnosti. Jedná se například o prosazování změn v trestní politice (např. snížení nadužívání trestní represe), prosazování legislativních změn v oblasti insolvenčního řízení a exekucí atd. Snažíme se navrhovat nová systémová řešení a předávat je státu. Podařilo se nám to například u probačního programu pro mladistvé PUNKT, který převzala Probační a mediační služba. Svou činností chceme přispět ke změně vnímání osob s trestní minulostí v naší společnosti.

Čemu čelí lidé opouštějící brány věznic?

Lidé se po propuštění z vězení velmi často nacházejí ve velmi složité životní situaci. Na osobní úrovni se potýkají s řadou problémů, které se mnohdy vyskytují současně: různé formy závislosti, traumatické zážitky, nízké sebevědomí, pocity viny, rozpadlá síť mezilidských vztahů, předluženost, nedostatečné pracovní zkušenosti aj. Zároveň čelí systémovým překážkám, jako je roztržitost postpenitenciární péče, nedostatečný a nepružný systém dávek hmotné nouze nebo vliv prizonizace, a společenským bariérám, které zahrnují předsudky, nálepkování a obavy vůči osobám s žitou zkušeností s uvězněním.

V naší práci vycházíme z přesvědčení, že podmínkou pro překonání výše uvedených překážek a pro zajištění skutečné, trvalé a dlouhodobé životní změny nutné pro udržení desistence je důstojné stabilní zázemí. Jinými slovy věříme, že prevence kriminálního jednání je podmíněna dostupností vlastního bydlení, které člověku poskytuje bezpečný a soukromý prostor.

Kolik lidí opouštějících věznice je ohroženo bezdomovectvím?

Osoby opouštějící VTOS tvoří v rámci osob ohrožených bezdomovectvím významnou skupinu. Podle Františka Drahého, Jindřicha Hůrky a Michala Petruse (2018) se 18 % odsouzených mužů a žen vyznačuje celkovou absencí bydlení před nástupem do vězení a přes 40 % odsouzených hodnotí svou situaci v oblasti bydlení před nástupem do vězení jako nestabilní, nejistou či nestálou. Pobyt ve vězení bytovou situaci obvykle nezlepší. Můžeme tedy předpokládat, že více než 60 % odsouzených, tedy odhadem 6 000 osob ročně (viz počty uvězněných osob dle statistik VS ČR [n.d.] za rok 2024) se po propuštění z VTOS vrací do některé z forem bytové nouze. Toto číslo může být ještě vyšší, neboť z dlouholeté zkušenosti víme, že v průběhu uvěznění přišla o bydlení i část odsouzených, kteří své bydlení při nástupu do VTOS označovali jako stabilní.

Jak se „bydlí“ po opuštění věznice?

Specifikum osob po VTOS je velmi časté odmítání pomoci, kterou nabízí český sociální systém v podobě nocleháren a azylových domů. Soužití s mnoha cizími lidmi pod jednou střechou s nemožností ovlivnit režim zařízení pro ně po zkušenosti s VTOS bývá nepříjemné. V rozhovorech s našimi pracovníky a pracovníci často verbalizují úzkost, tíseň, obavy a pocit ohrožení, které v nich pobyt v zařízení, z jejich pohledu až příliš podobnému věznici, vyvolává.

Tento dojem může být ještě umocněn v situaci, kdy jsou noclehárny a azylové domy zahrnuty do modelu dostupného bydlení. Tento model je založen na představě, že je třeba se ke stabilnímu bydlení postupně „prokousat“ skrze různé formy provizorního bydlení, počínaje noclehárnami, azylovými domy, tréninkovými byty apod. Toto nastavení není vhodné pro lidi, kteří v minulosti již často vícekrát selhali, a proto se dostali do vězení. „Možnost“ dalšího selhání v nich může posílit představu, že změna v jejich životě není možná.

Další možnost bydlení po propuštění ve formě ubytoven je pro osoby po VTOS prostředím krajně nebezpečným. Mohou se zde totiž setkat s osobami a situacemi, které je vystavují „pokušení“ vrátit se zpět ke známému způsobu života – ať už je to závislost na návykových látkách, nebo páčání trestné činnosti, popř. obojí najednou.

Specifická rizika s sebou nese bydlení na ubytovně, která je navázána na konkrétního zaměstnavatele nebo agenturu práce. Pro mnoho propuštěných to může být velmi vítaná, preferovaná a funkční varianta. Jak ukazují naší zkušenosti, toto řešení je ideální jen zdánlivě. Někteří zaměstnavatelé / pracovní agentury přistupují k lidem s trestní minulostí (a nejen k nim) tak, že to hraniční s vykořisťováním. Udržení bydlení je z jejich strany podmiňováno výkonem práce nad rámec zákoníku práce nebo jim jsou účtovány různé typy příplatků nad základní úhrady, které často bývají rovnou strhávány ze mzdy. Většina těchto praktik se děje v zóně šedé ekonomiky a staví lidi s trestní minulostí do nerovného postavení. Situace se tak pro ně stává prakticky neřešitelnou. Zároveň je zde velké riziko, že se ztrátou práce člověk současně ztrácí i bydlení a ocitne se naráz v obtížné životní situaci.

Ženy bez stabilního bydlení bývají v ještě tíživější situaci po propuštění z VTOS než muži. Na ubytovnách se, kromě dalších rizik, velmi často stávají obětí sexuálního obtěžování. Ubytovny u zaměstnavatelů (zejména v oblasti průmyslu a stavebnictví) jsou obvykle určeny primárně mužům; ženy zde v každém případě tvoří výraznou menšinu. Naopak u pracovních pozic, kde dochází k preferování žen (např. gastro průmysl, služby), jsou možnosti ubytování nabízeny jen zřídka. Sociální služby pro ženy jsou poddimenzované nebo mají nastaveny podmínky, které ženy nejsou schopny, nemohou nebo neumějí využít.

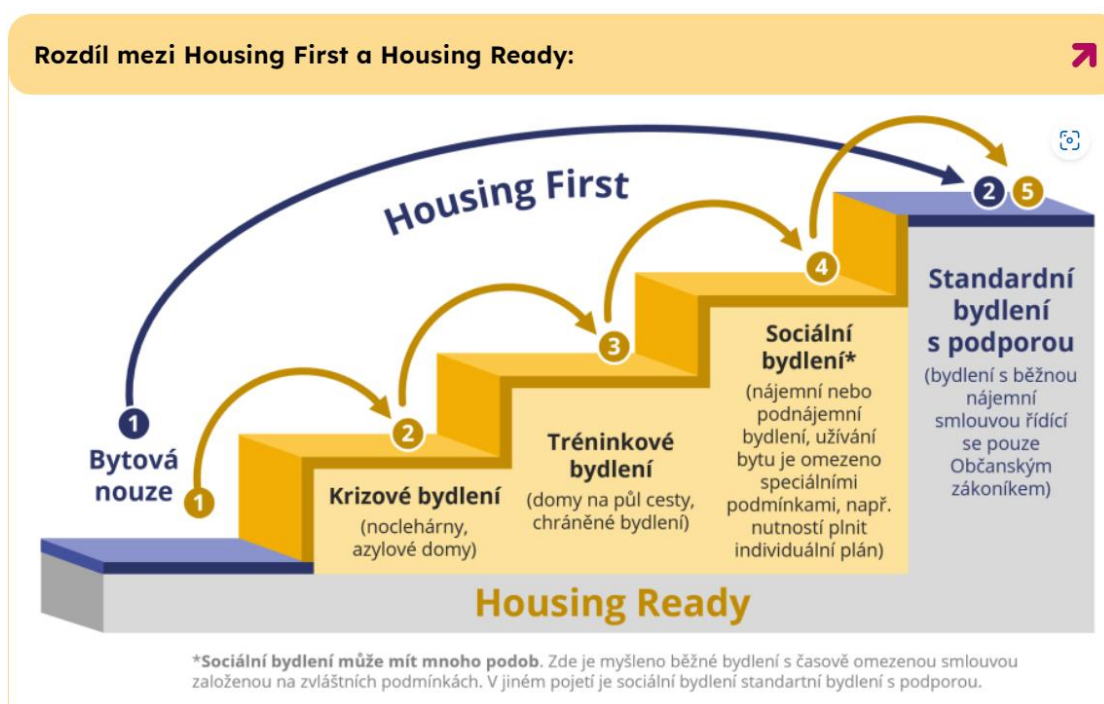
Jaká je cesta, kterou jsme si v RUBIKON Centru vybrali a dává nám smysl?

Naši reakcí na všechny výše zmíněné výzvy je práce s lidmi po VTOS na základě principů bydlení především, a to zejména v rámci projektu Šance na bydlení, který je spolufinancován Evropskou unií (z Evropského sociálního fondu+), a v rámci registrované sociální služby – sociální rehabilitace Hnízdo. Z dlouholetých zkušeností s lidmi propuštěnými z VTOS víme, že absence stabilního domova ovlivňuje fungování jedince v mnoha směrech od budování sociálních sítí a navazování vztahů přes hledání a udržení si pracovního uplatnění až po řešení dluhů a přijímání odpovědnosti za závazky z minulosti. Věříme, že je to právě důstojné bydlení, které společně s fungující vztahovou sítí a pracovním uplatněním funguje jako zásadní faktor desistence.

Model Bydlení především považujeme za vhodnější pro naši cílovou skupinu než dostupné bydlení. Hlavní rozdíly jsou popsány v grafu uvedeném níže.² Schematický graf uvedený níže ukazuje srovnání přístupu dostupného bydlení (znázorněno žlutě) a bydlení především (znázorněno modře). V dostupném bydlení klient*ka prochází jednotlivými „schody“ dostupného bydlení a na konci získává běžné bydlení. V přístupu Bydlení především klient*ka přeskočí všechny stupně dočasného dostupného sociálního bydlení a z bytové nouze se posouvá přímo do

² Podrobnější informace o principech Bydlení především, včetně závěrů evaluací, jsou pak dostupné na webu Ministerstva práce a sociálních věcí (n.d.).

stabilního bytu s běžnou nájemní smlouvou. V tomto bydlení je jim poskytnuta masivní podpora, která je však výrazně individualizovaná na míru konkrétního člověka tak, aby si bydlení zvládnul udržet. Bydlení je stejně jako u jiných občanů ČR upraveno běžnou nájemní smlouvou a nejsou zde další podmínky pro získání bydlení (např. nutnost abstinence, povinnost být zaměstnán atd.). Jedinou podmínkou nad rámec běžné smlouvy je podmínka spolupracovat se službou, která poskytuje podporu v udržení bydlení.

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí (n.d.)

Jsme přesvědčeni o tom, že přístup v duchu Bydlení především může být úspěšný i u klientů a klientek, kteří mají za sebou delší věznění, popř. byli ve VTOS opakovaně a postrádají funkční sociální síť přátel a příbuzných. V rámci námi realizovaného přístupu Bydlení především získá klientstvo po propuštění z vězení komplexní podporu v udržení bydlení a v životní stabilizaci v rámci dalších služeb RUBIKON Centra včetně odborného poradenství, zejména v oblasti práce a dluhů. Stavíme na otevřenosti, partnerském přístupu a respektu.

V rámci projektu Šance na bydlení a sociální rehabilitace Hnízdo zabydlujeme klienty*ky bezprostředně po propuštění z VTOS do běžných bytů s běžnou nájemní, popř. podnájemní smlouvou. V bytech jsou povinni, tak jako kdokoli jiný, dodržovat nájemní smlouvu (potažmo občanský zákoník). Nad rámec těchto běžných povinností musí být v kontaktu s naší organizací. Frekvenci kontaktu a témata k řešení však ve velké míře určuje zabydlený člověk. Získání bytu a setrvání v něm nemá v souladu s principy Bydlení především další podmínky, tzn. nevyžadujeme abstinenci, pracovní zařazení ani spolupráci s dalšími odborníky, jakkoli se ke všemu zmíněnému snažíme zabydlené osoby motivovat.

Zabydlení dostávají velkou míru podpory, práce s každým z nich je velmi individuální, na základě jejich potřeb a zakázek. Součástí práce jsou:

- návštěvy klíčového pracovníka*ce v bytě;
- doprovod na úřady;
- podpora ve zvládnutí hradit platby spojené s bytem, a to nejen hrazení nájemného a služeb dle nájemní smlouvy, ale i hrazení poplatků za energie (elektrina, příp. plyn), které často nejsou zahrnuty v platbě nájemného a je potřeba je hradit zvlášť. Klienti*ky často bydlí „poprvé“ a je třeba je celým procesem provést, včetně podpory při přepisu energií a vysvětlení systému záloh na služby a vyúčtování;
- podpora v dalších činnostech souvisejících s bydlením (zvládnutí sousedského soužití, údržba bytu, prevence problémových sousedských vztahů (*door management*));
- podpora v bezpečném trávení volného času, rozvoji vztahů s rodinou, dětmi, péči o zdraví apod.

Jak spolupracujeme a majiteli a majitelkami bytů?

V rámci služeb zaměřených na bydlení spolupracujeme i s majiteli a majitelkami bytů. Vzhledem k obavám, které může poskytnutí bytu osobě po propuštění z VTOS vyvolat, nabízíme majitelům*kám bytu možnost podpisu garanční smlouvy, jež

garantuje uhrazení až tří nájmů z garančního fondu RUBIKON Centra, nejsou-li jej klient či klientka sami schopni hradit.³ S majiteli*kami jsme v kontaktu po celou dobu zabydlování podporované osoby a dále jim nabízíme, že:

- připravíme návrh nájemní smlouvy a další relevantní dokumenty, včetně přepisu energií apod.;
- zajistíme, že byt bude pojištěn;
- zajistíme veškerou komunikaci s nájemníkem, a to i v případě problémových situací;
- budeme sledovat dodržování nájemní smlouvy, platby nájemného a poplatků, počty nájemníků v bytě;
- budeme kontrolovat stav nákladů na energie i stav bytu a vybavení;
- budeme obeznámeni s finanční situací nájemníka;
- budeme dbát na dobré sousedské vztahy v domě, na dodržování domovního řádu a nočního klidu;
- budeme k dispozici v případě potřeby ukončení spolupráce s nájemníkem ze strany majitele*ky;
- po ukončení nájmu zajistíme předání bytu v původním stavu (s ohledem na běžné opotřebení).

V současné době spolupracujeme s pestrým portfoliem vlastníků bytů. Jedná se o jednotlivé soukromé majitele*ky bytů, městské části v Praze, městské obvody v Ostravě, Magistrát hl. města Prahy i velké soukromé vlastníky nebo správce bytového fondu.

Aktuálně k červenci 2024 máme v rámci služeb bydlení zabydleno 58 bytů, přičemž většinou jsou zabydleny jednotlivci. V některých případech se díky

³ Vzor garanční smlouvy je dostupný zde: <https://www.rubikoncentrum.cz/wp-content/uploads/2023/08/Smlouva-o-poskytnutí-garančního-plnění-v-projektu-Šance-na-bydlení-final-1.pdf>.

stabilnímu zázemí podaří zabydleným rodičům získat zpět do péče své dítě či děti, takže v některých bytech žije více členů domácnosti (viz příloženou kazuistiku).

Kazuistika: příběh paní Petry

Paní Petra navázala spolupráci s RUBIKON Centrem v roce 2021 ve VTOS. Před nástupem do vězení užívala návykové látky a páchala majetkovou trestnou činností. Ve vězení byla na vlastní žádost umístěna na speciální oddělení, kde řešila svou závislost na drogách a v individuální terapii toxický vztah s partnerem – otcem jejich dvou nezletilých dětí. K možnostem pomoci, která jí byla z naší strany představena, byla velmi skeptická.

Po podmíněném propuštění v únoru 2022 nás však paní Petra kontaktovala s žádostí o podporu v rámci pracovního a dluhového poradenství a celkové životní stabilizace. Tou dobou bydlela v doléčovacím centru, kde pokračovala v léčbě závislosti. Byla v kontaktu s oběma dětmi. Svého syna, který bydlel u její matky, vídala pravidelně. Dcerku bydlící u jejího otce vídala občasně. Při každém kontaktu s dcerkou jí její bývalý partner nabízel drogy. V jeho domácnosti docházelo k užívání drog a domácnost byla značně přelidněná. Paní Petra věděla, že nemá podmínky k tomu, aby požádala o svěření dcery do své péče. Holčička navíc měla zdravotní znevýhodnění a kvůli dlouhodobému zanedbávání péče i opožděný vývoj.

S paní Petrou jsme se dohodli na spolupráci v rámci podporovaného bydlení a podařilo se nám pro ni najít byt velikosti 1+1 ve standardní bytové zástavbě. V tomto bytě s ní žil od prvního dne její syn. Paní Petra začala pracovat na půl úvazku jako úklidová pracovnice. S podporou pracovníků RUBIKON Centra navázala spolupráci s OSPOD ve věci získání dcery do péče, což se jí nakonec, nejdříve cestou předběžného opatření a následně řádného rozsudku, povedlo.

Díky stabilnímu prostředí a důsledné péči se postupně začalo ukazovat, co vše je s holčičkou třeba řešit. Bylo třeba navázat spolupráci s logopedkou, pedagogicko-psychologickou poradnou, speciálně-pedagogickým centrem a dětskou klinickou psycholožkou. Při jednání s odborníky musela paní Petra opakovaně zveřejňovat svou

minulost a okolnosti dcerčiny složité životní situace. Reakce byly velmi různorodé, od podpurných až k hrubě odsuzujícím.

Při rozhovorech o životní změně paní Petra opakovaně zmiňovala obrovskou nejistotu a strach, který pociťovala v prvních dnech a týdnech po propuštění a který slábl jen velmi pomalu. Vnímala obrovský tlak rodiny, kde, ačkoli její členové-muži mají zkušenost s pobytem ve vězení, neustále dostávala zpětnou vazbu, že selhala, a kde nikdo nevěřil jejím životním plánům. Jako by trest odnětí svobody u ženy znamenal dvojitou stigmatizaci.

Co se týče vztahu mezi pracovníci RUBIKON Centra a paní Petrou, jeho budování bylo pomalé a velmi opatrné. Z našeho pohledu k zásadnímu průlomů došlo teprve ve chvíli, kdy se paní Petře s naší podporou podařilo získat městský byt 2+1. O větší byt jsme po domluvě s klientkou požádali proto, aby její děti měly v bytě více prostoru a soukromí. Vzhledem k její napjaté finanční situaci (otec dětí dlouhodobě neplatí výživné, paní Petra nemůže jako samoživitelka pracovat na plný úvazek) jsme jí tento byt pomohli kompletně zařídit nábytkem a spotřebiči od dárců. Jako by si až v tu chvíli uvědomila, že je možné někomu skutečně důvěřovat.

V současné době paní Petra pracuje jako úklidová pracovníce. Úspěšně dokončila program v doléčovacím centru. Plní podmínky probačního dohledu a desistuje. V bytě, kde žije společně s oběma svými dětmi, pravidelně platí nájemné. Dcerce byl přiznán příspěvek na péči a chodí do specializované školky. Paní Petra obnovila vztahy s rodinou, s matkou i sourozenci se pravidelně vídá. Kontakt dětí s biologickým otcem je občasný.

Paní Petra stále prožívá pochybnosti o sobě, o svých schopnostech a dovednostech, o tom, co dokázala. Zároveň ve srovnání s Petrou, se kterou jsme jednali těsně po jejím propuštění, už je to jiná žena. Žena, která dokázala to, co si ve vězení předsevzala. A jde dál s hlavou vztyčenou, jakkoli ještě někdy uhýbá pohledem, když se jí někdo ptá na její minulost.

Závěr

Bezdomovectví u osob po VTOS je komplexní problém, na který neexistují jednoduchá, rychlá ani levná řešení. Většinový přístup, který je aktuálně aplikován, kdy osoba opouštějící VTOS musí spoléhat buď na kapacitně nedostatečný a pro ně uživatelsky často nevhodný systém prostupného azylového bydlení, nebo na komerční ubytovny, považujeme za vhodné doplnit o přístup na principech Bydlení především. V takovém případě potřebný člověk získává rovnou stabilní a dlouhodobé bydlení s patřičnou podporou tak, aby byl schopen si bydlení udržet a zároveň s povinnostmi běžného nájemníka*ice. Věříme, že díky bezpečnému a stabilnímu zázemí a následné komplexní podpoře mohou být nastartovány u osob po VTOS změny vedoucí k dlouhodobému zotavení a desistenci.

Literatura

Drahý, F., Hůrka, J., & Petras, M. (2018). *SARPO: Charakteristiky odsouzených v českých věznicích. Deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky. Dostupné na: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/sarpo/sarpo-charakteristiky-odsouzenych-v-ceskych-veznicich.pdf>.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. (n.d.). Housing First. *MPSV.cz*. Dostupné na: <https://socialnibydeni.mpsv.cz/socialni-bydeni/housing-first>.

VS ČR (Vězeňská služba České republiky). (n.d.). Měsíční statistické hlášení: Rok 2024. *Vscr.cz*. Dostupné na: <https://www.vscr.cz/sekce/rok-2024>.

Housing first/Bydlení především můžeme realizovat díky realizaci Projektu:

Šance na Bydlení

Registrační číslo: CZ.03.02.01/00/22_007/0000183

**Spolufinancováno
Evropskou unií**

A díky registrované sociální službě: Sociální rehabilitace Hnízdo

